

Personalistička vizija čovjeka i hrvatskoga društva Bonifacija Perovića u vremenu od 1941. do 1979.

Ivan Čulo*

Sažetak

U ovom se radu istražuje misao Bonifacija Perovića nakon tridesetih godina prošlog stoljeća i to kroz tri razdoblja — tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.–1945.), u emigraciji u Argentini (1947.–1968.) te u Italiji (1968.–1979.). Sagledavaju se i analiziraju njegova djela i nauk u svjetlu personalizma, filozofskoga pravca kojemu je središnji pojam osoba. Pri tome se osobito ukazuje na Perovićeve stavove o čovjeku kao osobi, borbi protiv totalitarnih režima, primatu duhovnog nad materijalnim, ekonomiji u službi čovjeka i prvenstvu rada nad kapitalom, iz kojih je vidljiv snažan utjecaj personalistā Jacquesa Maritaina, Emmanuela Mouniera i Nikolaja Berdjajeva. Kako je Bonifacije Perović izgradio cjelovit i opsežan nauk o čovjeku i hrvatskome društvu s personalističkih stajališta, zaključuje se da je Perović najizrazitiji hrvatski mislilac personalističkoga usmjerenja.

Ključne riječi: Bonifacije Perović, personalizam, personalistička demokracija, kršćanski socijalizam, osoba

Uvod

Bonifacije (Krešimir) Perović (1900., Zadar — 1979., Bologna), bio je jedan od aktivnijih intelektualaca hrvatskoga akademskog i socijalnog gibanja između dvaju svjetskih ratova. Gimnazijsku i bogoslovnu naobrazbu stjecao je od 1911. do 1923. kada je zaređen za svećenika u kotorskoj stolnici. Teologiju je pohađao u Dubrovniku i kao mladi bogoslov vezao se za ljude i misli *Hrvatskog katoličkog pokreta*. Već tada pokazuje zanimanje za društvenu problematiku pišući prve članke socioloških, povijesnih i duhovnih razmatranja u dubrovačkom katoličkom listu *Žar*. Osniva lokalnu dačku katoličku organizaciju po ugledu na slične organizacije u Sloveniji. Do odlaska na doktorski studij u Njemačku, a potom u Francusku 1928. objavljuje tekstove i u domagojskom časopisu *Luč*, uglavnom o organizacijsko–odgojnim aktivnostima u okviru katoličkog pokreta. Doktorira u Parizu 1932. radom *Radnička sredina i njezin ustroj (Le milieu ouvrier et son*

* Ivan Čulo, dipl. iur., dipl. phil., Institut Fontes Sapientiae, Adresa: Kušlanova 59, Zagreb, Hrvatska. E-pošta: institutfs@net.hr

organisation). Veći dio te radnje je objavljen tijekom 1932. i 1933. u francuskoj socijalnoj smotri *Dossier de l'Action populaire*. Po povratku u domovinu djeluje na brojnim područjima. Sudjeluje na više Kongresa organizacije *Pax romana*. Objavljuje brojne tekstove u *Hrvatskoj straži*, domagojskoj *Luči*, časopisu splitskih franjevac *Nova Revija*, Marakovićevoj *Hrvatskoj Prosvjeti*, a česti su njegovi članci i u *Kalendaru sv. Ante*, godišnjaku sarajevskih franjevac. Po pozivu metropolite Antuna Bauera i koadjutora Alojzija Stepinca 1936. dolazi u Zagreb, preuzima duhovno vodstvo Katoličkog akademskog društva *Domagoj*. Pored brojnih članaka i knjiga, duhovnog vodstva Domagoja, crkvenih odgojno–organizacijskih pitanja, socijalnih tečajeva, tribina, sastanaka i konferencija, djelovanje Bonifacija Perovića, a i Hrvatskog katoličkog pokreta obilježeno je s dvije velike aktivnosti — *Modernom socijalnom knjižnicom*, za koju je Perović napisao nekoliko knjiga i *Hrvatskim socijalnim tjednima*, velikim katoličkim skupovima na kojima su razmatrana društvena i socijalna pitanja. Bilježi se i njegova suradnja u *Hrvatskoj enciklopediji* pod vodstvom Mate Ujevića. U Zagrebu 1943. pokušava osnovati školu za proučavanje socijalnih pitanja, a 1944. je zaokupljen ustrojem Rimokatoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu. Na kraju Drugog svjetskog rata kao emigrant se zadržava u Rimu do kraja 1947. kada odlazi u Argentinu i pridružuje se franjevcima Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, koji su djelovali u José Ingenierosu. Perović osniva više organizacija i u njima okuplja hrvatske iseljenike, osobito hrvatske intelektualce. Jedno vrijeme bio je na čelu Komesarijata dubrovačke franjevačke provincije sv. Jeronima u Argentini poduzimajući više važnih i korisnih inicijativa za tamošnju hrvatsku koloniju. Jedna od njih je kulturno–vjerski mjesečnik *Glas Sv. Antuna*, koji je izlazio od 1948. do 1958., a uređivao ga je Perovićev prijatelj, pjesnik i publicist Ivo Lendić. Pored priloga u tom listu Perović surađuje i u brojnim drugim emigrantskim publikacijama: *Osoba i Duh*, *Studia Croatica*, *Novi Život*, *Danica*, kao i u nekim argentinskim listovima. Najvažnije je stvaralačko razdoblje fra Bonifacija posljednje desetljeće njegova života u Italiji, kada objavljuje tri svoja najznačajnija djela: *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu*, *Socijalizam kao projekt budućnosti — Hrvatski socijalizam* i *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*.

O djelu Bonifacija Perovića nailazimo na informativne osvrtne pozitivne naravi u emigrantskim glasilima. God. 1997. održan je u Zadru *Znanstveni skup o fra Bonifaciju Peroviću*, ali zbornik radova s tog skupa sadrži uglavnom opće podatke, osobna sjećanja na Perovića, te nekoliko radova u kojima se sagledava pojedini uži aspekt njegovog djelovanja. Jakov Jukić je svoje izlaganje s tog skupa objelodanio i u Bogoslovskoj smotri 1998. pod nazivom *'Od radničkog pitanja do vizije hrvatskoga društva. Znanstveni lik fra Bonifacija Perovića (1900–1979.)'*, gdje se referira samo na uski dio Perovićeva sociološkog nauka. U biblioteci *Hrvatska katolička baština Glas koncila* je 2008. objelodanio izbor njegovih djela pod nazivom *'Društveno–socijalne misli'*. Dosadašnji rijetki osvrti o djelima fra Bonifacija, uglavnom su proizašli iz ograničenih vidika pojedinačnih znanosti ili područja. Bez cjelovitog i interdisciplinarnog, a prije svega filozofskog uvida nije moguće odgovarajuće zahvatiti u složenost i vrijednost Perovićeva djela.

Uz Milana Ivšića (1887–1972) i Juraja Ščetinca (1898–1939), još tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća Perović se profilirao među vodeće socijalne mislioce pod snažnim utjecajem francuskih personalista, osobito Jacquesa Maritaina, Emmanuela Mouniera (1905–1950), Charlesa Peguya (1873–1914) i Nikolaja Berdjajeva (1874–1948).¹ 30-ih godina prošloga stoljeća i kasnije, u više navrata, Perović ne samo da ističe utjecaj personalizma na hrvatsku katoličku misao, nego tvrdi i da je personalizam kretanje u okviru katoličkoga socijalnog pokreta.² S personalističkih stajališta, Perović nastavlja svoja razmatranja do kraja života, a njegov opus tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata slabo je recipiran, osobito s filozofskoga aspekta.

1. Ratno razdoblje (1941.–1945.)

Perović i drugi katolički socijalni mislioci, osobito oni okupljeni oko Katoličkog akademskog društva *Domagoj*, do početka Drugoga svjetskog rata raspravljali su o mnogim personalističkim temama, no u filozofskom smislu nisu uspjeli stvoriti neki zaokružen sustav. Perović se o tome prisjeća: »Mi smo doduše primali i raspravljali o velikim problemima: demokraciji, humanizmu, slobodi, personalizmu, solidarnosti i sl., ali nam je nedostajao potrebnii intelektualni mir i odgovarajući voljni napor, da bi ih dublje obradili prema našoj narodnoj i društvenoj stvarnosti. Kada god se to pitanje produbljiivanja postavljalo, uvijek se odgovaralo: najprije moramo izvoštiti narodnu slobodu, pa onda se posvetiti tim dubljim problemima.«³

Perović je uspostavu Nezavisne Države Hrvatske pozdravio kao i mnogi ondašnji hrvatski intelektualci, surađivao je i u nekim režimskim novinama, ali je ostao izvan tadašnjih političkih i ratnih događanja nastavljajući pisati o idealnom hrvatskome društvu, ne smatrajući pritom da je ono ostvareno tadašnjom državom.

Prvi je Perovićev tekst objavljen u ratnome razdoblju *Moderna propaganda* u kojem kritički sagledava propagandu jer ona dovodi do gubljenja zdravoga i jasnog pogleda pojedinca i društva na osnovna životna i društvena pitanja. Propagandu karakterizira kao prezirno postupanje prema čudorednome čovjeku, izopačivanje svih pojmova i načela te kao borbu protiv zdrave pameti, istine, pravde, ljubavi i mira. U tekstu se posebno osvrće na komunističku i fašističku propagandu: »Fašističke države su sklopile savez sa Sovjetskim Savezom i sve se postavilo na glavu. Pala je Poljska. Nestale su slobodne države Litva, Letonija i Estonija. Finska je okrnjena itd. Naši pak komunisti održavaju u travnju 1940. svoj kongres u Beogradu sa kojeg šalju omladini deklaraciju (izjavu) u kojoj kažu da se 'potpaljivači rata nalaze u taboru francusko–engleskih imperijalista'. Ne spada na nas

1 Ivan Čulo, Utjecaj personalizma na hrvatske katoličke socijalne mislioce u 1930–ima, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2013, 78, 39/2, 535–580.

2 Bonifacije Perović, *Hrvatski katolički pokret*, Roma, 1976, 257.

3 Isto, 250.

da utvrdimo tko je potpaljivač rata. Nas interesira samo to da su nam komunisti niz godina krupno lagali. Pa ipak kao da nije bilo upravo ništa, oni drže kongrese, izdavaju deklaracije, pozivaju hrvatsku omladinu da im se pridruži i to sve bez stida i srama. Komunistička centrala izdaje nalog svojim pristašama da se više ne smije napadati njemački fašizam.«⁴ Perović je tu bliskost fašizma i komunizma prepoznao već u samom začetku, a odjeci toga pitanja i u današnjoj su Hrvatskoj aktualni. Kao najuspješnije sredstvo borbe protiv moderne propagande vidi istinu, a istinu propovijeda, prema njemu, samo kršćanstvo. Smatra da to znaju i vode modernih protukršćanskih nauka i pokreta. »Zato oni nastoje preko svoje propagande i zavedenih masa da na silu ušutkaju glas Crkve Božje, jer ušutkati nju znači isto kao zatomiti glas razuma i proteste ljudske savjesti.«⁵ Pritom upućuje na katolički socijalni nauk koji se temelji na zdravome, prirodnom i razumskom shvaćanju, a ne na zabludama, strastima, interesima i sebičnim nagonima. To pitanje osobito razrađuje u tekstu *Pola vijeka kat. društvoznave nauke* pišući o enciklici Lava XIII. *Rerum Novarum* za koju smatra da pokazuje društvenu suvremenost katolicizma i mogućí temelj za trajnije rješavanje društvenoga pitanja. Uvida da zajednica sve više nestaje kao duhovno povezano društvo iz života ljudi, a da na njezino mjesto dolazi masa ili kolektivitet kojoj je vrlo lako nametnuti krivu ideologiju. Slijedom takvih promišljanja, u članku provokativna naslova *Protiv sistema*, Perović tvrdi: »Danas u razdoblju totalitarizma, komunizma, rasizma, ne može se više govoriti o slobodi. I ne samo o slobodi istraživanja, nego često ni o elementarnim pravima čovjeka koga se nastoji potpuno uklopiti u sistem, tako da on gubi svoju osobnost. Nauka totalitarne države identificira pojedinca i državu.«⁶ Tijekom rata piše i više radno–socijalnih članaka od kojih treba izdvojiti: *Žena u vremenu*,⁷ *Načela korporativnog poretka*,⁸ *Klasa u društvenom životu*,⁹ *Društvenoj preobrazbi izgradnjom stališa*,¹⁰ *Novi pogledi u problem rada*,¹¹ *Sudioništvo radnika u dobiti poduzeća*,¹² *Deproletarizacija radništva*,¹³ *Predhodnici novog poredka /Prosvjed čovjeka duha/*,¹⁴ *Dostojanstvo rada*,¹⁵ *Čovjek radnik pred odlukom*. Radničko pitanje u sklopu čitave društvoznave problematike¹⁶ i *Njezino veličanstvo — majka*.¹⁷ Tekstovi su prožeti personalističkim premisama o prima-

4 Bonifacije Perović, *Moderna propaganda*, *Kalendar Sv. Ante*, Sarajevo, 1941, 16, 188–189.

5 Isto, 191.

6 Bonifacije Perović, *Protiv sistema*, *Luč*, 1941, 36, 4–5, 1.

7 Isti, *Žena u vremenu*, *Luč*, 1941, 37, 4, 84–86.

8 Isti, *Načela korporativnog poretka*, *Spremnost*, 1942, 1, 2, (8. III)

9 Isti, *Klasa u društvenom životu*, *Spremnost*, 1942, 1, 5, (28. III)

10 Isti, *Društvenoj preobrazbi izgradnjom stališa*, *Spremnost*, 1942, 1, 6, (5. IV)

11 Isti, *Novi pogledi u problem rada*, *Spremnost*, 1942, 1, 20, (22. VII)

12 Isti, *Sudioništvo radnika u dobiti poduzeća*, *Spremnost*, 1942, 1, 36, (1. XI)

13 Isti, *Deproletarizacija radništva*, *Spremnost*, 1942, 1, 37, (8. XI)

14 Isti, *Predhodnici novog poredka /Prosvjed čovjeka duha/*, *Spremnost*, 1942, 1, 44–45, (24. XII)

15 Isti, *Dostojanstvo rada*, *Hrvatski narod*, 1943, 5, 720, (1. V)

16 Isti, *Čovjek radnik pred odlukom*. Radničko pitanje u sklopu čitave društvoznave problematike, *Hrvatski godišnjak*, 1944.

17 Isti, *Njezino veličanstvo — majka*, *Seljačko ognjište*, Zagreb, 1944, 4, 21, (18. V)

tu duhovnoga nad materijalnim i primatu rada nad kapitalom. To ga dovodi do teze da je tragedija liberalno–materijalističkoga shvaćanja isključenje uma i duha iz rada. »Pobuna pak radnika čovjeka protiv takvih postupaka najbolje dokazuje potrebu ljudskog činbenika u radu.«¹⁸

Kako za vrijeme stare Jugoslavije, tako i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske Perović zastupa ista stajališta, iako mnoga, osobito ona o kapitalizmu, fašizmu i totalitarizmu, nisu bila u skladu s postavkama i vrijednostima koje su ti sustavi propagirali. U tom smislu, zanimljivo je njegovo shvaćanje tadašnjih promjena koje je vidio kao priliku za nov život i ostvarenje potpune ličnosti. Osuđuje, međutim, pristup čovjeku i etici u marksizmu i individualističkome liberalizmu te ukazuje na potrebu obračuna »s nedruštvenim i neetičkim *homo oeconomicus* kapitalizma kao i kolektivnim čovjekom boljševizma.«¹⁹ U istom tonu, u brošuri *Kapitalizam i komunizam* tvrdi: »*Kapitalizam odbacujemo. Ali s jednakom odlučnošću odbacujemo i komunizam*, jer su i jedan i drugi u teoriji zabluda, a u praksi nasilje. Hrvatski se narod međutim bori za druge ideale: on se bori za istinu i pravdu, i zato nužno jest i ostat će do posljednjega pravoga svog pripadnika zakleti neprijatelj kapitalizmu i komunizmu!«²⁰ O neprihvatljivost tih sustava, jasno je iznio svoje mišljenje i cijelo desetljeće ranije u članku *Novi duh — novi poredak*, a koje predstavlja svojevrsni personalistički poklič onoga doba: »Mi nećemo, da iza kapitalizma izgradujemo boljševizam, jer je jednom i drugom isti temelj — materijalizam. Mi nećemo samo izmjenu forme, nego izmjenu sadržine. Mi postavljamo zahtjev za prava duha, dostojanstva čovjeka i solidarnost društva.«²¹

Kako ništa od toga nije proizašlo u *Deklaraciji o ciljevima i svrsi Međunarodne organizacije rada* donijete u Philadelphiji 10. svibnja 1944., u koju su mnogi tadašnji socijalni mislioci polagali velike nade, Perović iznosi žestoku kritiku. Zamjera deklaraciji da se kreće u okviru liberalnoga kapitalizma te da ne dira ni u jednu njegovu dogmu, iako je preko pola stoljeća liberalne društvene politike završilo općim kaosom i revolucijom. »Čovječja osoba ostaje i dalje promatrana samo kao individuum, kao broj bez etičkog dostojanstva i društvene organske sraštenosti, sama za sebe, upućena da nastavi borbu otrcanim i već neefikasnim sredstvima klasne borbe. Sve je tu proizvodnja, podjela, potrošnja i fizička egzistencija, ali o nutranjem sazrijevanju potpunog čovjeka radnika s etičkim dostojanstvom osobe i društvenom povezanošću u jednu organsku obiteljsku, profesionalnu, narodnu zajednicu preko rada, zvanja i suradnje — nema ni riječi.«²² Na tragu brojnih ondašnjih istaknutih mislilaca, osobito personalističkoga usmjerenja, koji su go-

18 Isti, *Novi pogledi u problem rada*, *Spremnost*, 1942, 1, 20, (22. VII)

19 Isti, *Društveni etos: preduvjet i temelj novog socialnog uređenja*, *Spremnost*, 1943, 2, 96–97, 3.

20 Isti, *Kapitalizam i komunizam*, Zagreb, 1944, 21.

21 Isti, *Novi duh — novi poredak*, *Luč*, 1934–1935, 30, 2, 5.

22 Isti, *Philadelphijska povelja. Društvena politika od Versaillesa do nedavne Deklaracije Međunarodne organizacije rada*, *Spremnost*, 1944, 3, 136, 3.

vorili o sudbini i krizi Europe,²³ Perović u tekstu *Poslije prve invazije* ističe da Europa nije toliko geografski koliko kulturni pojam te da postoji potreba dovođenja u vezu društvene s kulturnom krizom. Pritom se poziva na Berdjajeva i opetovano se vraća na potrebu provedbe u život temeljnih životnih istina, europskih životnih izvora, životne vedrine i optimizma, duhovnosti i etike, što se sve stoljećima izgrađivalo na vjeri. »Samo na tim metafizičkim temeljima moguća je nova društvo izgradnja.«²⁴ U tom smislu i Perovića je moguće svrstati u preteče personalista, pobornika stvaranja jedinstvene Europe, kao što su npr. Christopher Dawson, Denis de Rougemont i dr. U tekstu *Oblikovanje društvenih snaga* govori o krajnostima individualizma i kolektivismu. Individualizam zapada u radikalni subjektivizam, pridajući čovjeku apsolutnu autonomiju, a kolektivismu zapada u radikalni objektivizam, ograničavajući čovjekova prava. Ističe da je svrha narodne zajednice opće dobro, a čovjek kao osoba sačinjava sustavni dio općega dobra zajednice.²⁵ Na kraju rata, u članku *Odmazda nad duhom*, uočava da boljševička najezda u zapadnoeuropski krug znači zadnji čin velike tragedije. Na tragu Berdjajevljeva negativnog stava o ukorjenjivanju boljševizma u Rusiji i Europi, rezignirano zaključuje: »Kamogod je boljševizam uspio uvući svoju krvavu ruku, on pogada točno. On zna izabirati, njegova prva 'čišćenja' uvijek pogadaju mozak, um, duh — inteligenciju Evrope.«²⁶

2. Argentinsko razdoblje (1947. — 1968.)

U ranome emigrantskom razdoblju ističe se Perovićev izrazito personalistički uradak *Čovječja osoba*, u kojem analizira pojam osobe i dolazi do zaključka da je upravo čovječja osoba pravi uzrok sukoba između Katoličke Crkve i komunističkoga totalitarizma. Osobu određuje kao supstanciju koja »stoji sama za sebe, pripada samoj sebi, da je biće za sebe s vlastitom autonomijom (samoupravom), vlastitom djelatnošću, posjedujući duhovnu dušu, dakle razumnu, slobodnu, tad to znači, da ona ima vlastitu svrhu koja nadilazi svijet i povijest, te da nikad ne može biti upotrijebljena kao sredstvo. Čovjek je svrha, i to je bit novog kršćanskog pojma osobe.«²⁷ Smatra da marksizam proglašava čovjeka točkom u dijalektičkome procesu materije odnosno vremenskim momentom povijesne borbe klasa. Otuda, čovjek po marksizmu nema vrijednosti u sebi niti po sebi, nije supstancijalno biće s vlastitom svrhom, slobodom i vlašću nad sobom. Iz toga slijedi da je prema novim društvenim i duhovnim problemima postalo nužno razlikovati

23 Vidi npr. Bogdan Radica, *Agonija Evrope /Razgovori i susreti/*, Zagreb, 2006. Prvo izdanje 1940. Beograd.

24 Bonifacije Perović, *Poslije prve invazije*. Nema novog poretka bez nutarnjeg jedinstva Europe i povratka na tradicionalne temelje, *Spremnost*, Zagreb, 1944, 3, 111–112.

25 Isti, *Oblikovanje društvenih snaga*. Tri životne relacije hrvatskog čovjeka, *Spremnost*, Zagreb, 1944, 3, 116, (7. V)

26 Isti, *Odmazda nad duhom*, *Spremnost*, Zagreb, 1945, 4, 159,

27 Isti, *Čovječja osoba*. Pravi uzrok sukoba između katoličke Crkve i komunističkog totalitarizma, *Glas sv. Antuna*, 1949, 3, 8, 3.

u čovjeku individuuum od osobe. Po njemu individuuum znači određeno i definirano jedinstvo, po kojemu neko biće zadobiva točno određen značaj, raličit od nekog drugog jedinstva. Individuum se nalazi na nižem stupnju univerzalnosti koju stvari imaju u duhu; tako su i čisti duhovi (npr. anđeli) individualna bića, ali su u obliku oslobođenome od materije. Za materijalna pak bića razlučivanje individualnosti obavlja se upravo po materiji na koju forma, tj. duša utiskuje posebnu fizionomiju, iako duša i tijelo sačinjavaju jednu te istu supstanciju. »U svakom od nas individualnost je ono što isključuje od mene sve ono što su drugi ljudi, ali baš radi toga ona označuje moju omeđenost.«²⁸ S druge strane, osoba je potpuna individualna supstancija, razumne naravi i gospodar svojih čina, s vlastitim pravom, slobodna, samostalna u potpunom smislu riječi. Poziva se na Maritainovo shvaćanje osobe kao središta neiscrpivoga postojanja ljubavi, dobrote, djelatnosti, sposobnosti davanja i primanja, što pak sačinjava srž društvenoga suživljenja. Nadalje, individualnost i osobu sagledava kao dva izgleda čovječjega bića, koja ipak nisu dvije neovisne stvarnosti. Jedna utječe na drugu, jedna se služi drugom, a zajedno čine jedno jedinstvo. Odnos pak čovjeka i društva razmatra kroz iznesenu razliku individuuma i osobe. »Čovjek kao materijalni individuuum ulazi u društvo po svojim naravnim materijalnim odnosima i potrebama, jer mu jedino društvo može zadovoljiti bezbroj materijalnih potreba i odgojiti ga. Kao osoba stoji u društvu po svojim krepostima, po kojima se uspostavljaju nutarnji, moralni odnosi zajednice, po kojima se duhom i umom daje u ljubavi žrtvi za zajednicu.«²⁹ Članak dovršava raspravom o dostojanstvu i pravu osobe u ontološkome, psihološkome i čudorednome smislu.

U više tekstova krajem 40–tih i početkom 50–tih godina Perović piše o hrvatskim emigrantima i potrebi zajedničkoga kršćanskog svjetonazora. U članku *Svjetojni nazor — temelji jedinstva i nove izgradnje* poziva na izgradnju zajedničkoga svjetonazora, a to je po njemu kršćanski jer je kršćanstvo tisućgodišnja baština hrvatskoga naroda. Smatra da htijenje svih da budu premudri i da svatko za sebe izgradi posebnu nauku, filozofiju, svjetonazor, znači gradnju Kule babilonske, a tada više »nema međusobnog sporazuma, pa ni zajedničkog nazivnika za izgradnju mira i bolje budućnosti.«³⁰ Tekst *Izvrtnje vrijednosti*³¹ nosi podnaslov *Pojave sistematskog miniranja katoličkoga svjetovnog nazora i vjerskih akcija među našom emigracijom*, što pojavu Perović osuđuje. U *Auri sacra frames*, zamjera hrvatskoj emigraciji što nije uspjela uspostaviti jedinstvo ni u minimalnome programu te što nema nijedne oznake moralne narodne zajednice. Uočava da pojedine političke skupine ostaju samo strančarske skupine, koje se samim time što su stranke ne mogu poistovjetiti s narodnom zajednicom, pogotovo što većina hrvatskih emigranata ne sudjeluje u njihovim redovima. Ipak, naglašava da postoji kod

28 Isto, 3.

29 Isto, 3.

30 Bonifacije Perović, *Svjetojni nazor — temelji jedinstva i nove izgradnje*, *Glas sv. Antuna*, 1949, 3, 1, 4.

31 Isti, *Izvrtnje vrijednosti*, *Glas sv. Antuna*, 1949, 3, 6, 1–2.

svih jedna iskonska, naravna želja za slobodnom Hrvatskom i povratkom u domovinu. Razradujući odnos naših emigranata prema svijetu u svjetlu materijalnih i duhovnih čovjekovih potreba, daje prioritet potonjima. »Samo čovjek duše je čovjek budućnosti i ljepših nada za čitav svijet, pa i za naš hrvatski narod.«³² Pitanjima hrvatske emigracije bavi se i u elegičnome personalističkom ogledu *Kroz duhovnu noć*. »Svima nama izbjeglicama, koji smo više–manje zreli napustili domovinu, čini nam se, kao da se nad nama spustila noć, kao da je život doživio defekt, zastao i tim se otvorila stanka u našem životu. I sada čekamo, kada će opet granuti, da bi ponovno krenuli u život. Čini nam se, kao da vrijeme za nas ne teče, ali samo se čini, jer je i noć vrijeme koje teče. I noć je život i to puniji, čovječanski, nego li dan.«³³ U ovome tekstu Perović, kao i Mounier i Berdjajev, smatra da je vrijeme krize stvaralačko razdoblje te da je noć doba kada naša duša uronjuje u velika životna pitanja, sjećanja i tradiciju, a upravo se time čovjek ostvaruje kao osoba. Pritom se poziva na stav personalista Daniela Rotsa prema kojemu čovjek bez sjećanja, ili onaj koji se lišava čitave tradicije, nije osoba. Na kraju teksta pita se: »Hoće li uistinu granuti iza ove noći, novi sunčani dan? Tako to biva u kosmičkom i duhovnom poredku. Ali ipak sve zavisi od nas samih. Za one, koji su noć pretvorili u tmine, nema nade novog dana.«³⁴ Nastavak je teksta *Kroz duhovnu noć* tekst *U susret osobnoj slobodi* gdje konstatira da dojučerašnji život sa svim svojim dobrim i lošim stranama nestaje u nepovrat, da je hrvatski narod doživio tešku pogibiju, a nadu vidi u tome što se »njegovim sinovima odsada otvaraju širom vrata osobne slobode i pune odgovornosti....«³⁵

S personalističkoga stajališta izrazito je zanimljiv Perovićev prilog u *Hrvatskoj reviji o Univerzalnoj deklaraciji čovječjih prava* povodom desetgodišnjice toga međunarodnog akta.³⁶ Pozdravlja donošenje te deklaracije naglašavajući da ona sadrži priznanje vrijednosti čovjeka i dostojanstva čovječe osobe. Navodi da je deklaracija hrvatskomu čovjeku u emigraciji, a osobito u domovini, gotovo nepoznata. Točno je predmnijevao da su *Titovi komunisti* sigurno vodili posebnu brigu da ne objelodane deklaraciju koja je u svojoj suštini protiv njihove nauke i sustava i čija su se načela kršila i iza rata. Ističe i danas gotovo nepoznatu činjenicu da bivša Jugoslavija nije glasovala za tu deklaraciju. Smatra da deklaracija velikim dijelom predstavlja odjek nauka Katoličke Crkve i kršćanskoga personalizma. »Ovo priznanje vrijednosti čovjeka u sebi je velikim dijelom odjek nauke Katoličke Crkve i kršćanskog personalizma, jer samo onaj, tko prizna Boga Stvoritelja, može priznati i u visokoj cijeni držati dostojanstvo čovječe osobe, a to je: da se čovjek ne može upotrijebiti kao sredstvo, jer on je svrha u sebi.«³⁷ Ističe zadovolj-

32 Isti, *Auri sacra frames, Osoba i duh*, 1952, 4, 13, 54.

33 Isti, *Kroz duhovnu noć, Glas sv. Antuna*, 1955, 15, 198, 1.

34 Isto, 1.

35 Bonifacije Perović, *U susret osobnoj slobodi, Glas sv. Antuna*, 1955, 15, 200, 1.

36 Isti, *Univerzalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetgodišnjice (1948.— 1958.)*, *Hrvatska revija*, 1959, 9, 2, 131–135.

37 Isto, 131–132.

stvo da svijest o dostojanstvu i slobodi čovjeka nije bila probuđena tada samo u kršćanima, nego i u savjesti čitavoga čovječanstva. Ishodište deklaracije nalazi u priznanju nutarnjega, prirodnoga, inherentnog dostojanstva čovjeka, dakle neovisno od bilo koje ljudske vlasti, ustanove, rase, klase, vjere i politike. Deklaracija je, po njemu, čisto naravno–pravna izvora i time u očitoj suprotnosti s pravnim pozitivizmom modernoga vremena, posebno s etatizmom. Osnovnu zaslugu Deklaracije nalazi u tome što ona proglašava prava koja proistječu iz same naravi ljudske osobe. Drugo njezino značajno obilježje vidi u njezinoj univerzalnosti. Prvo, po tomu što ona priznaje naravna, dakle općeljudska načela dostojanstva i, dosljedno, jedinstva ljudskoga roda; drugo, po tome, što su ju prihvatili svi slobodni narodi (razumije se, osim komunističkih država) koji pretpostavljaju različite kulture, predaje, običaje i vjere. Kao takvu, on je shvaća kao službeni izražaj jedinstva ljudskoga roda, jednakosti svih ljudi, izražaj dostojanstva nerazdvojivoga od ljudske osobe te njegove osnovne slobode s neotuđivim pravima. O personalizmu kao najvažnijem temelju za moderno pravno utemeljenje ljudskih prava,³⁸ kao i o velikoj zaslugi Jacquesa Maritaina, kasnije se raspravljalo, ali taj značajni uspjeh kršćanskoga personalizma ostao je gotovo bez odjeka u hrvatskoj pravnoj i filozofskoj misli, pa čak i onoj kršćanskoga svjetonazora. Treba napomenuti da je o Deklaraciji u to vrijeme na sličan način govorio i raspravljao i sam Jacques Maritain,³⁹ a da je Berdjajev i ranije odricao liberalizmu mogućnost da osigura ljudska prava i slobode jer ona zahtijevaju dublju utemeljenje od onoga koje im osigurava liberalizam. Po Berdjajevu, kao i Peroviću, ta prava zahtijevaju metafizičku i religijsku utemeljenost.⁴⁰

U tekstu *Hrvati pred ekumenizmom* zalaže se za ekumenizam između katolika, pravoslavaca i muslimana, bez političkih utjecaja.⁴¹ Perović razlikuje svjetonazor od ideologija političkih stranaka, o čemu piše u članku *Političke stranke i svjetovni nazori*. Po njemu, svjetonazor se oblikovao na osnovi stvarnosti bića, naravnoga prava i teističkoga vjerovanja, kao mudrost i vjekovno iskustvo. Međutim, ideologije političkih stranaka nastale su kao negacije tih vjekovnih vrijednosti, propagirajući sustav neke škole ili pokreta, namećući ideološko i totalitarno nasilje kao što su laicizam, materijalizam, marksizam, rasizam, egzistencijalizam i sl.⁴² Ta razmatranja dovodi u kontekst hrvatskoga naroda, smatrajući da mu se nameće nemilosrdna borba tih dvaju svjetova, dviju koncepcija duha i materije.

38 Vidi npr. Thomas D. Williams, *Who is My Neighbor?: Personalism and the Foundations of Human Rights*, Washington, 2005.

39 Jacques Maritain, *Natural Law [Reflections on Theory and Practical]*, South Band, 2001.; Jacques Maritain, *Christianity and Democracy/The Right of Man and the Natural Law*, San Francisco, 2011., Jacques Maritain, *The Person and the Common Good*, Notre Dame, 2012.; Jacques Maritain, *Čovjek i država*, Zagreb, 1992.

40 Nikolaj Berdjajev, *Filozofija nejednakosti*, Titograd, 1990, 131.

41 Bonifacije Perović, Hrvati pred ekumenizmom, *Hrvatska revija*, 1964, 14, 4, 372.

42 Isti, Političke stranke i svjetovni nazori, *Nova Hrvatska*, 1964, 7, 1–2, 4.

3. *Talijansko razdoblje (1968. — 1979.)*

Radi lakšega pristupa literaturi i odluke da u poznijoj životnoj dobi bude što bliže domovini, Perović 1968. dolazi u Bolognu. Među Hrvatima u Argentini priča se da je u Italiji svake godine išao na nekoliko dana na brdo pored San Marina promatrati hrvatsku obalu.⁴³ Tako dobra vidljivost trajala je nekoliko dana u godini i Perović je koristio tu mogućnost dok god mu je zdravlje to dopuštalo.

Prvi značajan članak iz toga razdoblja tekst je njegova izlaganja *Vjera i crkva u hrvatskom narodu* sa simpozija Hrvatske revije *Hrvatski razgovori o slobodi* u srpnju 1971. Iako je i u ranijim tekstovima najavljivao ekumenizam, ovdje u svjetlu postkoncilskih zbivanja najavljuje i prihvaća napor Crkve radi prilagodavanja tadašnjoj stvarnosti.⁴⁴

U razdoblju od 1971. do 1979. objavljuje tri djela koja se mogu smatrati jedinstvenim djelom, svojevrsnom trilogijom o sadašnjosti i budućnosti hrvatskoga društva, te uspomene o Hrvatskome katoličkom pokretu. U prvoj knjizi *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* Perović analizira pojavu i krizu marksizama te znanstveno-tehničku revoluciju. Idejno i sadržajno s tim je tekstom, kao drugi dio trilogije, povezana studija *Socijalizam kao projekt budućnosti* o različitim tipovima shvaćanja socijalizma u domovini i emigraciji. Treći dio trilogije knjiga je *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, u kojoj postavlja temelje za buduće uređenje hrvatskoga društva.

U prvome dijelu knjige *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* Perović iznosi presjek društvenoga, političkoga i kulturnoga stanja u Hrvatskoj obrađujući marksizam i znanstveno-tehnički proces. Ta dva procesa označava kao završetak jednoga dugog povijesnog ustajalog razdoblja, inaugurirajući novo dinamično doba, koje će preobraziti lice ljudi i zemlje, uspostaviti nove odnose među ljudima utiskujući im nov mentalitet, ponašanje i filozofiju. Često se poziva na Jacquesa Maritaina, osobito na njegova djela *Cjeloviti humanizam* i *Filozofija povijesti*, a posebno na njegov stav da znanstvene činjenice nisu jedine točno ovjerovljene činjenice, te da je marksizam zagušen materijalističkim ateizmom što mu zatvara čitav duhovni svijet i dehumanizira različite moralne i socijalne pojmove.⁴⁵ Isto tako, prihvaća i Mounierovo i Maritanovo mišljenje da treba nastojati pronaći zajedničke vrijednosti između kršćanstva i marksizma, smatrajući Marxovu misao o otuđenju čovjeka jednom od prvih odlika suvremene kritike objektivizma, tj. pokušaja da se čovjeka pretvori u čisti sastavni dio proizvodnoga procesa. Poput Mouniera, Perović odbija komunizam, ali počinje prihvaćati misao da je »potrebna suradnja

43 Prema kazivanju Maria Marcosa Ostojića (Lujan, Argentina, 1959.), hrvatskog političara, diplomate, prevoditelja i novinskog izjavitelja koji se osobno sjeća Bonifacija Perovića.

44 Bonifacije Perović, *Vjera i crkva u hrvatskom narodu*, u: *Hrvatski razgovori o slobodi, Drugi simpozij Hrvatske revije*, srpanj 1971, München–Barcelona, 1972, 155.

45 Isti, *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja*, München — Barcelona, 1971, 124.

s njim svaki put kad su ciljevi vrijedni.«⁴⁶ Slijedi Mouniera i u shvaćanju da su apsolutni idealizam i materijalizam u konačnici oba materijalizmi, budući da je izvor svakog materijalizma nijekanje vrhunarnosti. »Htjeti slobodnog čovjeka, a u isto vrijeme nijekati mu njegovu duhovnost, tlapnja je i svako precjenjivanje materijalnih uvjetovanja ide na štetu bitne dimenzije čovjeka.«⁴⁷ Uvidajući da se novi lik čovjeka ne oblikuje isključivo ni po znanstveno–tehnološkome dostignuću ni po utopijskom marksizmu, kao ni po nekadašnjim tradicionalnim odgojnim kategorijama, dolazi do zaključka da težište nije na vanjskim okolnostima, nego u skrovitim dubinama čovjekove osobnosti i savjesti, gdje se i radaju odluke o osobnoj i drugim slobodama.

U studiji *Socijalizam kao projekt budućnosti* Perović ne upućuje žestoku kritiku socijalizmu kao u ranijim razdobljima. Polazi od realnosti postojanja socijalističkih snaga i smatra da bi one zajedno s vjerskim snagama trebale biti temelj budućega društvenog ustrojstva.⁴⁸ Slijedeći stajališta o ekumenizmu *Drugoga vatikanskog koncila* i personalističke naklonosti ljevici, Perović tako dolazi, kao Maritain, Mounier, don Sturz i drugi do personalističke, komunitarne i socijalne demokracije. Time se Perović profilira u pobornika tzv. *kršćanskoga socijalizma*, ali postaje i prvi hrvatski mislilac koji sustavno razmatra pomirbu hrvatskoga naroda, ostvarenu nakon osamostaljenja Hrvatske.

Iza kritičkoga osvrta i odbacivanja društva u neljudskome liku iznijetog u *Hrvatskom društvu u revolucionarnom procesu* slijedi afirmativni pristup izgradnji hrvatskoga društva u djelu *Društvo u svom ljudskom liku*.

Polazna točka rasprave u tom je djelu čovjek –osoba, o čemu opširno raspravlja u prvome poglavlju pod nazivom *Čovjek problematično biće*. Čovjek–osoba ima bitno društvenu dimenziju; osniva svoje prvotne žive zajednice kao dinamično izvorište svih ostalih društvenih tvorbi, sve do velikoga društva i države. Isto tako, čovjek je za Perovića rasadište svih etičko–društvenih vrlina i kulturnih djelatnosti. Rasprava o čovjeku kao problematičnome i složenome biću dovodi ga do kritike individualizma koji je prema Peroviću svojstven kapitalističkomu, fašističkomu i komunističkomu sustavu. Čovjek je za njega »složeno biće, sinteza bioloških, ontoloških, socioloških, povijesnih i kulturnih, duhovno–etičkih elemenata i incidencija, nadaren umom i voljom, pamćenjem, srcem, maštom, slobodom.«⁴⁹ Pritom upućuje na razlikovanje individuuma od osobe koje su obradili Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Gillet, Dellos, Garrigou–Lagrange, Berdjajev i Eberhardt Welty. Polazeći od čovjeka, raspravlja o društvenome suživljenju za koje smatra da kroz povijest poznaje dvije krajnosti: »preuveličavanje čovjeka u odnosu na društvo ili preuveličavanje društva naspram čovjeka.«⁵⁰ Stoga, u

46 Isto, 108.

47 Isto, 109.

48 Bonifacije Perović, *Socijalizam kao projekt budućnosti*, u: *Hrvatska revija — Jubilarni zbornik 1951–1975*, München–Barcelona, 1976, 662.

49 Isti, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, München — Barcelona, 1979, 17.

50 Isto, 65.

potraži za ispravnim odnosom pojedinac — društvo i zdravom etičko–duhovnom jezgrom društva, posebnu pozornost posvećuje tzv. posrednim društvenim tvorbama (bračna zajednica, obitelj, proširene obiteljske udruge i posredne društvene forme) po kojima svaki čovjek i cijeli narod djelatno sudjeluju u društvu. Iza razmatranja osnovnih temeljnih oblika udruženoga života, u posebnom poglavlju obrađuje društvene fenomene (industrijska revolucija, društveni razvitak i masovna kultura). Kao temeljne *hrvatske* probleme shvaća egzistenciju u biološkom smislu i potrebu za očuvanjem povijesno–kulturno–duhovnih vrijednosti.⁵¹

Ti su elementi od temeljnoga značenja za obnovu autentične domovine nakon duge fizičke i duhovne razgradnje i raspršenosti. Za razliku od nekadašnjega stava, Perović odbacuje politizaciju duhovno–etičkih vrijednosti. Smatra da bi upravo time duhovno–etičke vrijednosti izgubile svoju posebnost. Slijedom toga, otkrivanje pravoga identiteta hrvatskoga naroda ne traži u politici ili državi jer one nisu stvorile narod, već je narod stvorio njih. Iz toga zaključuje da »nijedan političar, nikakva ideologija, nikakav sustav ili društveni projekt, ni pokret, ni stranka, nisu ovlašteni svojevoljno mijenjati ljudski lik našega čovjeka, narodni 'posebitak', ni duhovno–kulturno–povijesnu fizionomiju svojeg naroda. Naša istovjetnost se zasniva na mnogo stvarnijim i trajnijim činjenicama i metastoričkim vrijednosnim elementima, koje smo bili nazivali 'nevidljivim stvarnostima', što jamče opstojanje naroda.«⁵² Na kraju se Perović bavi vrijednostima radi kojih i po kojima i postoji narodna zajednica te njezinim društvenim snagama. Iznosi i konkretan prijedlog hrvatskoga općeg okupljanja i suradnje. Tako za izgradnju budućega hrvatskog društva iznosi tri postulata. Kao prvo, izgradnja ne bi smjela počivati na starim kolosijecima individualističkoga kapitalizma, kolektivističkoga marksokomunizma, ideološkim shemama ili po njima izrađenim društvenim projektima, nego na stvarnim ljudskim i društvenim vrijednostima i potrebama.

Drugo, potrebna je izgradnja samoga naroda po svojim društvenim tvorbama i živim snagama s ciljem suradnje svih naših ljudi. Treće, društvena izgradnja, s obzirom na to da počiva na ljudskoj osobi i njezinim zajednicama, treba se protegnuti na cjelokupnu ljudsku i društvenu stvarnost. Takvo novo društveno uređenje, kao ljudska alternativa kapitalizmu i komunizmu, moglo bi suradnjom i suodgovornošću ljudi premostiti konfliktno stanje društva, demitizirati napredak i uspješnost kao materijalne i kvantitativne kategorije te dovesti do općega razvoja i izbjegavanja etatizama, politizacije, totalitarizama, rasizama, klasizma i masovnosti. Svjestan da se postavlja pitanje koje su to vrijednosti oko kojih bi se Hrvati trebali okupiti i razvijati ih, pokušava iznaći odgovor. Smatra da su to vrijednosti koje nisu i ne mogu biti ostavljene ničijoj samovolji jer bi kao takve više razdvajale nego sjedinjavale. Podsjeća na nužnost identificiranja društvenih tvorbi, snaga i ustanova koje bi bile trajni pohranitelji vrijednosti izgradnje novoga društva te uvažavanja realnosti prisutnih idejnih struja u hrvatskome društvu kao mogućih nosilaca vrijednosti te izgradnje.

51 Isto, 187.

52 Isto, 258.

Rješenje vidi u demokratskome poretku, vjernicima i nemarksističkome socijalizmu koji bi trebali stvoriti temelj budućega poretka. Dogovorom i suradnjom tih triju snaga moglo bi se postići jedinstvo naroda i njegovo opće dobro. Kao vrhovni kriterij, koji bi trebao vrijediti za sve, Perović određuje povratak hrvatskim izvornim ljudskim vrijednostima i društvenim snagama. Graditi izvan njih znači graditi izvan društvene stvarnosti i ući u utopiju i nove društvene krize: »*Sloga* pak, prava demokracija, pluralizam, uzajamnost, kao i sloboda i zajednica nastaju samo iz dijaloga i konvergencije svih članova naroda, što tada omogućuje otkriti naše osnovne vrijednosti, koje se nalaze u narodu i povijesti, bolje ih definirati, svjesnije nijetiti i nadalje razvijati i na njima dinamično urediti sve ostale vrijednosti: politički sustav i ustanove, pravedniju organizaciju, privrednu djelatnost i usluge, društveno zakonodavstvo i kulturne djelatnosti.«⁵³ Bonifacije Perović tako je na kraju svoga života, osim sinteze promišljanja i naučavanja, ostavio, kako navodi Pavao Tijan, i duhovno–nacionalnu oporuku hrvatskomu narodu.⁵⁴

Zaključak

Francuski personalizam snažno je utjecao na katoličke socijalne mislioce u Hrvatskoj već tijekom 1930–tih, a nakon Drugoga svjetskog rata personalističko usmjerenje izrazito je prisutno u emigrantskim djelima Bonifacija Perovića. Sagledavajući čovjeka i društvo kroz personalističke stavove čovjek–osoba, *borba protiv totalitarnih režima*, *primat duhovnoga nad materijalnim*, *ekonomija u službi čovjeka* i *prvenstvo rada nad kapitalom*, Perović sustavno analizira prošlost i sadašnjost te afirmativno pristupa izgradnji hrvatskoga društva u *svom ljudskom liku* odnosno hrvatskoga društva kao društva personalističke demokracije. Iako je bilo hrvatskih mislioca koji su se izjašnjavali kao personalisti ili su bili pod snažnim utjecajem personalizma, jedino je Bonifacije Perović izgradio cjelovit nauk o čovjeku i hrvatskome društvu te ga se stoga može smatrati najizrazitijim hrvatskim personalistom.

53 Isto, 351.

54 Pavao Tijan, *Duhovno–nacionalna oporuka O. dr. Bonifacija Perovića*, u: Bonifacije Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, München–Barcelona, 1979, 369–377.

Bonifacije Perović's Personalistic View of a Human and Croatian Society between 1941 and 1979

Ivan Čulo*

Summary

This paper examines the thought of Bonifacije Perović through three distinct periods of his life — during World War II (1941–1945), and during his life after having emigrated to Argentina (1947–1968) and then Italy (1968–1979). The author analyzes Perović's work and doctrine based on the personalism, especially on the man as a person, battle against all totalitarian regimes, the primacy of the spiritual over the material, the economy in the favour of man and the priority of labor over capital. Perović was strongly influenced by Jacques Maritan, Emmanuel Mounier and Nikolai Berdyaev. Perović emphasized the centrality of person for philosophical thought and developed an entire doctrine of a person and Croatian society with a broad personalist's view. These works make him the most prominent Croatian personalist thinkers.

Keywords: personalism, Bonifacije Perović, person, personalistic democracy, Christian socialism

* Ivan Čulo, LLB, BPh, Institut Fontes Sapientiae, Address: Kušlanova 59, Zagreb, Croatia.
E-mail: institutfs@net.hr